

DE GROENE SPECHT TERUG IN HET GROENE HART

Cees Witkamp

De groene specht komt voor in grote delen van Europa. De noordgrens wordt gevormd door west-Noorwegen, zuid-Zweden en de Baltische Staten. De soort ontbreekt in Ierland en op een aantal eilanden in de Middellandse Zee. In Spanje komt de Iberische groene specht voor, die tegenwoordig als aparte soort beschouwd wordt (Svensson *et al*, 2000). De Europese populatie van de groene specht wordt geschat op 400.000 tot 1.400.000 paar.

In veel landen is de stand stabiel of neemt af (Hagemeijer & Blair, 1997). Dit laatste geldt ook voor Nederland. De stand nam af van 6.000-7.500 broedparen in de periode 1970-1975 naar 3.000-4.500 tussen 1989-1991 (Bijlsma *et al*, 2001). Als oorzaken voor deze achteruitgang worden onder andere genoemd: de achteruitgang van de rode bosmier, vergrassing, het verdwijnen van hoogstamboomgaarden en de intensivering van de landbouw. De sterkste achteruitgang doet zich voor in de grote bossen op de hogere zandgronden (o.a. Bijlsma *et al* 2001, Abel *et al* 1999, Alleyn *et al* 1971). Ook streng winterweer in combinatie met sneeuw heeft effect op de stand. Zo werden na de strenge winter 1978-1979 in delen van het land 60-80% minder broedparen geconstateerd (SOVON 1987). Recent neemt de soort toe in de rivier- en de zeekleigebieden van zuidwest-Nederland en het oostelijk riviereengebied (Boele 1998, Vergeer 1999).

Aanleiding

In maart 1999 werd in het zuidwesten van de provincie Utrecht gestart met een wekelijkse nieuwsbrief met vogelwaarnemingen per e-mail. Doel van de nieuwsbrief was om uitwisseling van vogelwaarnemingen te bevorderen tussen de verschillende vogelwerkgroepen en vogelaars in het grensgebied van Zuid-Holland, Utrecht en westelijk Gelderland. Inmiddels participeren de Vogelwacht Utrecht, de KNNV Stichts Hollands Polderland, IVN Nieuwkoop, de Natuur- en Vogelwerkgroep Krimpenerwaard, de Natuur- en Vogelwachten Alblasserwaard en Vijfheerenlanden en de Vogelwerkgroep Culemborg e.o. in deze nieuwsbrief, sinds enige tijd "Waarden vol vogels" geheten. De begrenzing van het werkgebied van deze nieuwsbrief wordt ruwweg gevormd door de plaatsen Gouda, Vinkeveen, Utrecht, Wijk bij Duurstede, Gorinchem en Alblaserdam.

In 1998 begon het Arjan Boele op te vallen dat hij steeds meer groene spechten zag in de Lopikerwaard, reden om de landelijke PTT- en BMP-gegevens eens naast elkaar te zetten (Boele 1998). In september 1999 werd in "Waarden vol vogels" een oproep geplaatst om waarnemingen in te blijven zenden. Inmiddels zijn ruim 300 waarnemingen ontvangen en is het tijd om deze op een rij te zetten. Aangezien er de afgelopen tijd meer geschreven is over de recente areaaluitbreiding van de groene specht (onder andere Boele 1998, Vergeer 1999, Bijlsma *et al* 2001), leek het zinnig om ook wat historisch onderzoek te doen naar het voorkomen van de soort in dit werkgebied. Daarom wordt eerst ingegaan op de situatie van de groene specht voor 1970, rond 1978-1983, tussen 1983-1998 en in de pe-

riode van de nieuwsbrief (1999-2001). Ook wordt getracht een plausibele verklaring te vinden voor de recente toename.

Werkwijze

De basis voor dit artikel wordt gevormd door de waarnemingen van maart 1999 tot november 2001, die vermeld zijn in "Waarden vol vogels". Daarnaast is er gebruik gemaakt van de periodieken van de aangesloten verenigingen en zijn de coördinatoren van de verenigingen benaderd voor aanvullende gegevens. Veel informatie over de periode vóór 1983 is gehaald uit een aantal standaardwerken, ook zijn zo nu en dan minder bekende publicaties geraadpleegd.

Aangezien het grootste deel van de ingezonden waarnemingen in "Waarden vol vogels" niet systematisch verzameld wordt, is er voor gekozen om eenmalige waarnemingen in de periode 1 maart tot en met 31 mei als mogelijke territoria aan te merken. Wanneer in deze periode sprake was van 2 of meer waarnemingen die minimaal 2 weken uit elkaar lagen, zijn deze geïnterpreteerd als zekere territoria. Deze interpretatie is daarmee strenger dan bijvoorbeeld de BMP-handleiding van SOVON (Van Dijk, 1996). Voor de fusieafstand is uitgegaan van 2 kilometer, tenzij duidelijk was dat er sprake was van grotere of geringere dichtheid aan territoria in een bepaald gebied.

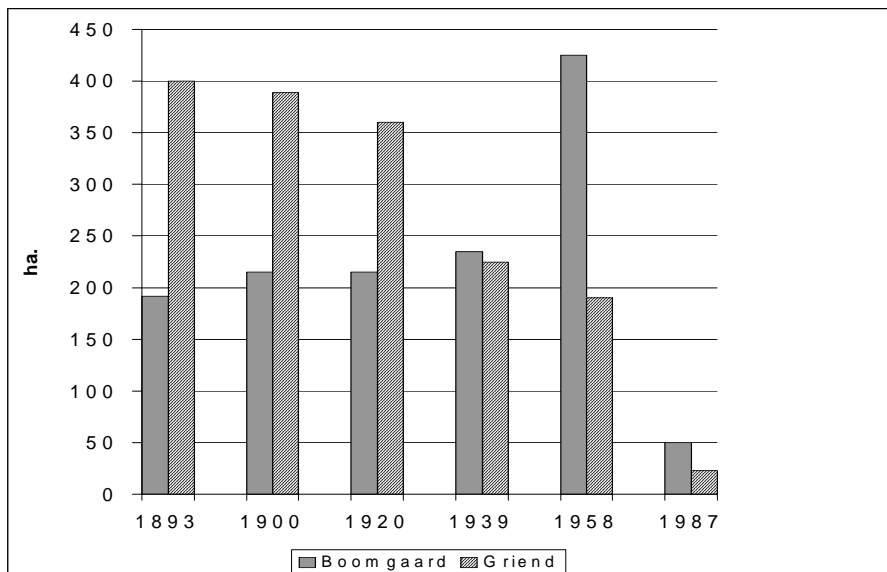
Een probleem bij het inventariseren van groene spechten is dat de rivier de Lek geen barrière is voor territoriumhoudende groene spechten. Regelmatig werd gezien dat vogels de Lek overstaken om dan aan de andere zijde rustig verder te gaan met roepen. En dat waren de inventariseerders langs de Lek niet gewend.

Periode vóór 1970

"De groene specht is bij ons te lande de algemeenste soort, die niet alleen in meer uitgestrekte bossen, maar bijna overal waar enig hout staat te vinden is", aldus Snouckaert van Schauburg in 1908. Niet dat we hier voor het werkgebied concreet iets mee kunnen, maar het geeft een indicatie. Duidelijker is C. Eijkman die in zijn "Avifauna van het Zuid-Westelijk deel der Provincie Utrecht met IJsselstein als middelpunt" in 1912 letterlijk schrijft: *"Gecinus viridis - Groene Specht. Behoort tot de meest gewone bewoners dezer streken en broedt veelvuldig in holle wilgen, vruchtboomen e.a."* Ook J. Slagter meldt de soort in de eerste vogelinventarisatie van het Landgoed Linschoten uit 1910. Hij stelde een lijst samen met broedvogels, waaronder de groene specht (Reinink, 1994). Scheygrond (1923) geeft in zijn "Avifauna Goudana" voor het gebied rond Woerden, Linschoten en Oudewater aan dat de soort hier een algemene broedvogel is.

Uit deze vier mededelingen valt in ieder geval op te maken dat de groene specht rond het begin van de twintigste eeuw als broedvogel voorkwam in het werkgebied, en getuige de mededeling van Eijkman, waarschijnlijk algemeen was in gebieden met knotwilgen en hoogstamboomgaarden. En die waren er omstreeks die tijd volop. Zo laat een oude stafkaart van de westelijke Alblasserwaard uit de periode omstreeks 1850 een veel meer besloten landschap zien dan tegenwoordig, met een hoge dichtheid aan knotwilgen en stroken met boomgaarden. In figuur 1 staat het verloop van de arealen hoogstamboomgaard en griend weergegeven voor een deel van de Lopikerwaard in de periode 1893-1987. Hier is duidelijk te

zien dat vooral de griendcultuur vrijwel verdween tussen circa 1920 en 1987, en dat de bloeiperiode van de hoogstamboomgaarden vooral in de jaren vijftig was. Nu zijn van beide broedbiotopen alleen nog restanten over.

Figuur 1 Oppervlakte hoogstamboomgaard en griend in zuidelijk deel Lopikerwaard (Lopik, Jaarsveld en Willige Langerak).

Uit de jaren vijftig en zestig zijn weinig gegevens bekend over het voorkomen van de groene specht in het waardengebied. Vogels van de Grote Rivieren (1979) meldt dat de soort in de jaren vijftig in de Betuwe op meerdere plaatsen voorkwam, vooral in hoogstamboomgaarden en op landgoederen. Het laatste broedgeval in dit gebied werd in 1970 vastgesteld. Verder wordt het broedvoorkomen in de jaren vijftig vermeld in de gemeenten Lexmond, Schelluinen, Hardinxveld en Giessenburg. Als zwerver wordt de soort onder andere gemeld uit Culemborg en Hardinxveld.

De archieven van de Natuur- en Vogelwacht De Vijfheerenlanden bevatten een mededeling uit 1971 waaruit we kunnen opmaken dat de soort "volgens ouderen vroeger broedvogel was in de Vijfheerenlanden", zonder dat duidelijk is welke periode dit exact betreft. Waldeck (1967) vermeldt voor het deel van de gemeente Vianen ten oosten van het Merwedekanaal, dat de soort hier broedvogel was in knotwilgen (1-2 paar) tot circa 1965. Dijkstra (1968) geeft voor het overige deel van de gemeente Vianen aan dat de soort hier toen geen broedvogel meer was. Wel broedde de soort tot circa 1963/64 in het Viaanse Bos en zou de vogel recentelijk weer wat meer gezien worden in Lexmond. Van der Voo (1978) meldt dat de soort vóór 1960 nog aanwezig was als broedvogel op het Landgoed Linschoten. In

de periode 1967-1970 vonden inventarisaties plaats voor de Avifauna van Midden-Nederland. Deze dekten een groot deel van het waardengebied. De groene specht was als broedvogel alleen nog aanwezig in de gemeente Vleuten, waarschijnlijk met 1 paar.

Resumerend kunnen we stellen dat de groene specht in het begin van de twintigste eeuw waarschijnlijk een normale broedvogel was in het waardengebied, maar tussen circa 1930 (Snow & Perrins, 1998) en 1970 als broedvogel uit het gebied verdween. De grootste afname heeft waarschijnlijk al vóór 1960 plaatsgevonden. In hoeverre strenge winters als 1955/56 en 1962/63 hierbij een rol hebben gespeeld, is onduidelijk. Wel werd de soort als zwerver zo nu en dan gezien.

Periode van de grote avifauna's (1973-1983)

De "Atlas van de Nederlandse Broedvogels" (1979) laat een vrijwel leeg kaartbeeld zien voor het waardengebied. Hetzelfde geldt voor "Randstad en Broedvogels" (1981), waarbinnen delen van het weidegebied tussen Woerden en Gouda en de Krimpenerwaard vallen. In deze laatste avifauna wordt zelfs geen woord gewijd aan de groene specht in het polderland. Over het ontbreken van de soort in grote delen van het rivierengebied wordt hier opgemerkt dat het omzetten van hoogstam- in laagstamboomgaarden wel eens een belangrijke reden zou kunnen zijn. Ook "Vogels van de Grote Rivieren" (1979) geeft een droevig beeld te zien van de groene specht in het westelijk rivierengebied. Het verdwijnen van hoogstamboomgaarden wordt als een mogelijke oorzaak gezien, maar is waarschijnlijk niet de hoofdoorzaak. Het verdwijnen van de gele weidemier uit grote delen van het rivierengebied zou een veel belangrijker reden kunnen zijn.

Voor de oostelijke Vijfheerenlanden (Diefdijk) vermelden Wammes *et al* (1975) een mogelijk broedgeval in 1975. Ten tijde van de "Atlas van de Nederlandse Vogels" (1983) lijkt de soort zich als broedvogel te hebben gevestigd rond Woerden, waarschijnlijk betreft dit het landgoed Linschoten. Harm Alta meldt voor dit gebied de aanwezigheid van de groene specht in april en mei 1981. Verder wijzen waarnemingen in april 1980, april 1981, maart-mei 1982, april 1983 en april 1984 uit de omgeving van Culemborg mogelijk op de aanwezigheid van een enkel territorium in die tijd, evenals in 1983 in Kinderdijk. Buiten de broedtijd om worden sporadisch groene spechten gemeld, onder andere uit de omgeving van Culemborg, de Krimpenerwaard, de Vijfheerenlanden en de Alblasserwaard.

De periode 1983-1998

De eerste jaren worden incidenteel territoria of broedgevallen van de groene specht gemeld. Zo zijn er in 1984 een broedgeval bij Heukelum en een mogelijk territorium bij Nieuw-Lekkerland. In 1987 is er mogelijk een territorium nabij Ameide. In 1988 vindt een broedpoging plaats in Vianen. Het gaat hierbij om een ongepaard vrouwtje.

Hierna wordt het voorkomen wat structureler. In 1989 vestigt de soort zich in Nieuwegein en vanaf 1991 in Vianen. In de daaropvolgende jaren kwamen er ook meldingen van andere locaties in de Vijfheerenlanden. De westelijke Alblasserwaard wordt in 1995 bezet. Hierbij gaat het nog steeds om één of enkele paren. In 1996 vindt een belangrijke uitbreiding van het broedgebied plaats, met vesti-

gingen in Schoonrewoerd, de zuidwestelijke Lopikerwaard, Culemborg en Linschoten. Hierna volgen meer gebieden en verspreidt de soort zich over het gebied.

Het huidige voorkomen (1999-2001)

Op basis van de verzamelde waarnemingen uit de nieuwsbrief, ingewonnen informatie bij de aangesloten werkgroepen en de inventarisaties voor de uit te komen SOVON-broedvogelatlas, is het volgende overzicht samengesteld.

	Aantal territoria
Utrechts-Hollandse Polderland	13-15
Lopikerwaard	12-15
Krimpenerwaard	7-9
Alblasserwaard	3-6
Vijfheerenlanden	7-10
Omgeving Culemborg	8-12
Nieuwegein en Houten (gedeeltelijk)	6-8
<i>Totaal waardengebied</i>	<i>56-75</i>

Op dit moment zijn de meeste van de oudere bosgebieden en landgoederen bezet door de groene specht. Dit geldt ook voor gebieden met een relatief hoge dichtheid aan populierenbossen (Vijfheerenlanden, omgeving Culemborg, zuidwestelijke Alblasserwaard) of oude hoogstamboomgaarden (vooral Vijfheerenlanden). Vrijwel al deze gebieden liggen op de hogere gronden in het gebied, vooral op de stroomruggen van de rivieren. Een deel van de moerasbossen lijkt nog niet veroverd, hoewel de soort in de Krimpenerwaard ook voorkomt in boezemgebieden met veel opgaande begroeiing. In de Nieuwkoopse Plassen wordt de groene specht nog niet gemeld als broedvogel, zelfs buiten de broedtijd is de soort hier nog steeds uiterst schaars.

Behalve de bovengenoemde aantallen territoria, zwerven er in het gebied waarschijnlijk nog diverse vogels rond die nog niet territoriaal zijn en her en der worden waargenomen.

Vanwaar die toename?

Wanneer we de gegevens vanaf 1980 op een rijtje zetten, ontstaat er het volgende beeld van het verloop van de broedvogelstand in het gebied:

1980	0-1
1985	0
1990	1
1995	4-5
2000	56-75

In de inleiding is al een aantal mogelijke verklaringen gegeven voor de achter-

uitgang van de groene specht, zoals het verdwijnen van broedgelegenheid, vergrassing, afname van voedselaanbod en streng winterweer in combinatie met sneeuwval.

De eerste groene spechten in de waarden vestigden zich in oude houtopstanden, die vaak al tientallen jaren geschikt lijken te zijn voor de soort. Het gaat hierbij onder andere om landgoederen als Rhijnhuizen en Linschoten, populierenbossen in de Vijfheerenlanden en rond Culemborg en restanten van hoogstamboomgaarden in vooral de Vijfheerenlanden. Op het eerste gezicht lijkt het geschikter worden van deze terreinen dus niet de hoofdoorzaak. Voor andere delen van het waardengebied geldt dit wel, zoals in de moerasbossen en in de jongere aanplanten in de Alblasserwaard. Rond Delft is het geschikt worden van jonge bossen de belangrijkste vestigingsfactor voor de groene specht gebleken (Kees Mostert, pers. med.).

Vergrassing is meer een probleem van de zandgronden dan van de kleigronden. Door vermessing wordt de bosbodem voedselrijker, waardoor de veelal kale bodem begroeid raakt met grassen en het biotoop van onder andere de rode bosmier verdwijnt. Dit alles speelt geen rol in het waardengebied en lijkt daarmee eveneens geen verklaring van de toename.

Afname van voedselaanbod zou een rol gespeeld kunnen hebben bij het verdwijnen van deze specht in de jaren vijftig en zestig. Blijkbaar is er op dit moment voedsel genoeg, gezien de snelle toename van de populatie. Wat de groene spechten in het waardengebied exact eten, is onbekend. Daarvoor zou eerst keutelonderzoek plaats moeten vinden. Wel is bekend is dat groene spechten in de Lopikerwaard op rieten daken van boerderijen foerageren, waarin grote gaten worden gehakt, waarschijnlijk op zoek naar spinnen. Ook is een groene specht waargenomen die in een koeienvlaoi hakte.

Wat verder opvalt, is dat de vestigingspogingen van de groene specht vaak na (een serie) strenge winters kwamen. Zo kwam het verschijnen bij Vianen in het najaar van 1987 na een drietal strenge of koude winters, en ook de sterke toename in verspreiding in 1996 kwam na een strenge winter. Hier kunnen ze blijkbaar goed overleven. Na de koude winter 1996-'97 werd geen belangrijke achteruitgang van de soort gemeld, in tegenstelling tot het landelijk beeld (Boele 1998). Daarmee is het nog steeds onduidelijk waarom de groene specht zo snel toeneemt in het gebied. Van den Bijtel (pers. med.) geeft als suggestie dat de hogere zandgronden inmiddels zo vol zitten met groene spechten dat er geen ruimte meer is. Dit lijkt in tegenspraak met Bijlsma *et al* (2001) die juist aangeeft dat de hogere zandgronden leeglopen. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat groene spechten na een strenge winter met veel sneeuw verdreven worden uit de bossen op de zandgronden en in de rivierkleigebieden terechtkomen, waar het momenteel blijkbaar goed toeven is. Met de beperkte actieradius van deze soort (meer dan 20 kilometer is uitzonderlijk) zijn delen van het waardengebied net te halen.

Discussie

De groene specht heeft in de jaren negentig van de vorige eeuw een succesvolle herovering van het waardengebied ingezet. Tussen 1990 en 2000 nam de stand

toe van 0 naar circa 65 territoria. De belangrijkste oudere bosgebieden zijn vrijwel alle bezet, zodat de nu recentere aanplant en de moerasbossen aan de beurt lijken te zijn.

Een reden voor de toename is niet eenvoudig te geven, maar kan zowel gerelateerd zijn aan de slechte voedselsituatie op de hogere zandgronden, als aan overloop van jonge vogels vanuit deze gebieden als aan een minder kwetsbaar voedselaanbod in het waardengebied. Nader onderzoek naar uitwerpselen van groene spechten zou meer duidelijkheid moeten geven over het dieet.

Dankwoord

Dit artikel kon niet verschijnen zonder de bijdrage van tientallen vogelaars uit het waardengebied, die hun waarnemingen inzenden ten behoeve van "Waarden vol vogels" of die aanvullende informatie verstrekten. Inzicht in de archieven werd verstrekt door Gerard Roest (NVW Alblasserwaard), Arjan Boele (VWU) en Gerben Mensink (VWG Culemborg). Arjan Boele voorzag mij van allerlei literatuur, waarvan zeker de oudere (Scheygrond en Eijkman) zeer waardevol waren voor dit artikel. Verder putte hij uit de archieven en nog niet gepubliceerde gegevens bij SOVON. Henk Lichtenbeld maakte me attent op een CD-rom met literatuurgegevens van de groene specht, samengesteld door G. Speek. Kees de Leeuw verzorgde aanvullende informatie over de hoogstamboomgaarden en de grienden in de Lopikerwaard. Henk Lichtenbeld en Arjan Boele voorzagen een eerdere versie van commentaar. Bram Rijksen leverde de prachtige tekening.

Literatuur

Abel, G. *et al.* De vogels van Nieuwegein - Vogels in een veranderend landschap, Nieuwegein, 1999.

Alleyn, W.F. *et al.* Avifauna van Midden-Nederland, Assen, 1971.

Bijlsma, R.G., F. Hustings & C.J. Camphuysen. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2), Haarlem/Utrecht, 2001.

Boele, A. Groene Specht uitgelicht in PTT-resultaten december 1997. SOVON-Nieuws 11 (4): 5-7, 1998.

Dijk, A.J. van. Broedvogels inventariseren in proefvlakken (handleiding Broedvogel Monitoring project), SOVON Beek-Ubbergen, 1996.

Dijkstra, J. Vogels van Vianen. Vianen, 1968.

Eijkman, C. De Avifauna van het Zuid-Westelijk deel der Provincie Utrecht met IJsselstein als middelpunt. Jaarbericht Club van Vogelkundigen. Deventer, 1912.

Hagemeijer, E.J.M. en M.J. Blair (editors). The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance, London, 1997.

Hustings, M.F.H. *et a.* Vogelinventarisatie: achtergronden, richtlijnen en verslaglegging, Wageningen, 1985.

Mensink, G. De Groene Specht in opmars?, Hak-al april 2001: 7-10, 2001.

Ouwerkerk, A. en G. Roest. Checklist Avifauna Alblasserwaard – bijgewerkt t/m 1999. Alblasserdam, 2001.

Reinink, W. (red). Landgoed Linschoten, een geschiedboek, Bussum, 1994.

Scheygrond, A. Avifauna Goudana, De Levende Natuur, 1923.

Snow, D.W. & C.M. Perrins. The Birds of the Western Palearctic – Concise Edition,

Oxford/New York, 1998.
SOVON. Atlas van de Nederlandse Vogels, Arnhem, 1987.
Stichting Vogelwerkgroep Grote Rivieren. Vogels van de Grote Rivieren, Utrecht, 1979.
Svensson, L., P.J. Grant, K. Mullarney, & D. Zetterstrom. ANWB Vogelgids van Europa, Baarn, 2000.
Teixeira, R.M. Atlas van de Nederlandse Broedvogels, 's-Graveland, 1979.
Vergeer, J.-W. Atlasproject: met uw hulp gaat het lukken, SOVON-Nieuws 12(4): 6, 1999.
Van der Voo, E.E. Vergeet het polderland niet, Linschoten, 1978.
Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland. Randstad en Broedvogels, Tilburg, 1981.
Wammes, D., F. Neits en C. Mesker. Vogels van de Vijfheerenlanden, Utrecht, 1975.
Waldeck, K. Vogels van Vianen, Vianen, 1967.